

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ

ФІЛІПЕНКО НАТАЛІЯ ЄВГЕНІВНА

УДК 343.97

**КРИМІНОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ
УСТАНОВ УКРАЇНИ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2021

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Національному аерокосмічному університеті ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут».

Науковий консультант –

доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України **Литвинов Олексій Миколайович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, завідувач кафедри кримінального права і криминології факультету № 1.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Павликівський Віталій Іванович**, Харківський університет, проректор з навчальної роботи;

доктор юридичних наук, доцент **Данильченко Юрій Броніславович**, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, старший науковий співробітник відділу криминологічних досліджень;

доктор юридичних наук, доцент **Титаренко Олексій Олексійович**, територіальне управління Служби судової охорони у Дніпропетровській області, начальник служби інформаційно-аналітичної роботи.

Захист відбудеться 23 квітня 2021 року о 9.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.03 у Харківському національному університеті внутрішніх справ (61080, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27).

Автореферат розісланий 22 березня 2021 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Д. Ю. Кондратов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Процеси докорінної зміни національної державності, що відбуваються останнім десятиріччям, істотним чином торкнулися сфери правоохоронної діяльності. Стан і рівень злочинності в Україні й тенденції її розвитку змушують вчених і практиків щоразу вдаватися до пошуку шляхів активізації боротьби з нею. Еволюція злочинності відбувається такими стрімкими темпами і набула таких форм, що привернула увагу правоохоронців не лише в нашій країні, але і за кордоном. Як відзначають кримінологи, головною особливістю сучасної злочинності є не її кількісні коливання і темпи зростання або зниження (хоча і це дуже важливо), а суттєві якісні зміни.

Соціально-політичні та економічні перетворення, а також кримінальна ситуація у нашій країні, що різко ускладнилася, швидко призвели до істотної трансформації системи кримінальної юстиції, зміни пріоритетів у питаннях забезпечення кримінологічної безпеки. Особливо це стосується реагування на ускладнення кримінологічної обстановки, а також дій у надзвичайних ситуаціях, у тому числі пов'язаних із зовнішньою агресією з боку Російської Федерації щодо України. Це знайшло відображення в офіційній позиції держави, вираженій у низці правових актів, виданих останнім часом. У них, зокрема, наголошується, що пріоритет у досягненні цілей протидії злочинності й усуненні зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці України належить її правоохоронним органам, які повинні мати відповідні сили та засоби, здатні виконувати спеціальні завдання.

Такі кардинальні зміни у функціонуванні системи кримінальної юстиції, в характері та змісті завдань і функцій її суб'єктів, вимагають не менш істотних перетворень і в їх системній організаційній структурі, а також в організації кримінологічної діяльності у сфері протидії злочинності. Інакше кажучи, до системи протидії злочинності висуваються нові вимоги, що й обумовлює необхідність її постійного вдосконалення.

Обґрунтування відповідних пропозицій щодо вирішення вищезазначених та інших проблем є одним із найважливіших завдань теорії кримінології. Значущість цієї проблеми для розвитку систем соціального управління, до яких належать і судово-експертні установи, обумовлює необхідність наукових досліджень, метою яких є зміни, що позначаються терміном «удосконалення». Разом із тим, незважаючи на серйозні намагання науковців винайти й обґрунтувати конкретні заходи, практичні працівники нерідко висувають претензії до науки за її відірваність від життя. І ці докори деякою мірою справедливі, адже сполучну ланку між виробленими пропозиціями та їх практичною реалізацією, тобто механізм кримінологічної діяльності, належним чином не налагоджено.

Актуальність порушеної проблематики обумовлюється також нагальною необхідністю відтворення системи запобігання злочинам як неодмінної умови зниження гостроти кримінальної ситуації, що склалася у країні. Посідаючи особливе місце у системі забезпечення правосуддя, судово-експертні установи мають відігравати значно більшу роль у докорінному покращенні напрямів використання антикриміногенного потенціалу держави і суспільства. Однак, значення

кримінологічної діяльності (як на організаційному, так і на виконавському рівнях) недооцінюється як в науково-доктринальному плані, так і серед практичних працівників. Немає зрозумілості у вихідних, концептуальних питаннях, що стосуються цілей і завдань, місця й ролі експертних установ у системі суб'єктів протидії злочинності; потребують розроблення також і прикладні аспекти зазначеної проблеми. Теоретичні основи кримінологічної діяльності цих установ у контексті соціально-економічних та політичних умов, що істотно змінилися, оновленого законодавства й нової криміногенної ситуації, залишаються не розглянутими. Без цього неможливо забезпечити якісно новий, продиктований об'єктивними параметрами соціальної та кримінальної ситуації, рівень протидії злочинності.

Це дослідження спрямовано на усунення наявної концептуальної невизначеності у формі диспропорції як у теорії, так і у практиці протидії злочинності, чим також визначається його актуальність.

У широкому сенсі питанням удосконалення систем кримінологічної діяльності присвячено праці багатьох учених у різних сферах гуманітарного знання – філософському, юридичному, управлінському, соціологічному, психологічному, економічному та ін. У зв'язку з цим варто згадати про таких учених, як Г. А. Аванесов, Ю. М. Антонян, М. І. Бажанов, І. О. Бандурка, О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. С. Батиргареева, П. С. Берзін, Р. С. Белкін, В. М. Бесчастний, Є. М. Блажівський, В. І. Борисов, А. А. Вознюк, А. Ф. Волобуєв, Є. О. Гладкова, В. О. Глушков, О. М. Гумін, С. М. Гусаров, В. К. Гришук, Л. М. Давиденко, Ю. Б. Данильченко, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. П. Ємельянов, О. О. Житний, В. А. Журавель, А. Ф. Зелінський, А. В. Іщенко, І. І. Карпець, М. В. Карчевський, Н. І. Клименко, О. М. Ключев, В. П. Колмаков, Т. В. Корнякова, О. М. Костенко, І. М. Копотун, В. М. Кудрявцев, В. В. Кузнецов, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, Г. А. Матусовський, В. В. Лунєєв, М. Г. Максименцев, К. Б. Марисюк, О. А. Мартиненко, С. А. Мозоль, А. А. Музика, Ю. В. Нікітін, Ю. В. Орлов, Н. А. Орловська, В. І. Павликівський, М. І. Панов, А. В. Савченко, В. В. Сазонов, Е. Б. Сімакова-Єфремян, О. П. Снігерьев, В. В. Сокурєнко, Г. О. Спіцина, О. О. Степанченко, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, О. О. Титаренко, В. П. Тихий, В. М. Трубников, В. О. Туляков, О. П. Угровецький, С. О. Філіппов, І. Я. Фрідман, П. Л. Фріс, С. О. Харитонов, В. Б. Харченко, О. М. Храмцов, П. В. Хряпінський, В. В. Шаблістий, М. Г. Щербаковський, В. Ю. Шепітько, О. О. Юхно, І. С. Яковець, Н. М. Ярмиш, А. М. Ященко та ін. Однак, більшість науковців розробляла один або декілька фрагментів порушеної проблематики, не вирішуючи проблему в комплексному, інтегрованому виді.

Натомість, удосконалення елементів системи кримінологічної діяльності та компонентів її механізму, розглядалося вченими головним чином із погляду процедурної, процесуальної або наукової організації праці (в тому числі управлінської), теорії організації і теорії правоохоронної діяльності. Проте особливістю саме кримінологічного підходу до аналізу цього різновиду соціальних систем є прагнення до вдосконалення, що є іманентно властивою внутрішньою ознакою організованих систем.

Кожна із зазначених передумов є достатньою для проведення теоретико-прикладного дослідження кримінологічної діяльності судово-експертних установ

України. Вони тісно пов'язані між собою не тимчасовими, а постійно діючими зв'язками, що зумовлює безперервність процесу функціонування системи та її постійне вдосконалення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження узгоджується з положеннями: Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 08.04.2008 року № 311/2008 та рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 року «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні», введеним в дію Указом Президента України від 16.06.2015 р. № 341/2015.; р. 4 Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12.01.2015 року № 5/2015; р. 4 Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25.08.2015 року № 501/2015; р. 3 Стратегії розвитку Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України на період до 2020 року, затвердженої наказом МВС України від 15.03.2017 року № 229; р. Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки, затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016 року.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса 06.11.2019 р. (протокол № 12), перезатверджена з уточненням Вченою радою Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» 28.08.2020 р. (протокол № 1).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретичних засад, правового регулювання та практичного розв'язання судово-експертними установами України завдань у сфері протидії злочинності дослідити специфіку здійснення ними кримінологічної діяльності, а також визначити шляхи її удосконалення.

Для досягнення поставленої мети в дисертації необхідно вирішити такі основні *завдання*:

- дослідити сучасний стан наукової розробки проблем кримінологічної діяльності судово-експертних установ;
- проаналізувати методологію дослідження кримінологічної діяльності судово-експертних установ;
- визначити поняття і зміст кримінологічної діяльності судово-експертних установ;
- надати характеристику зарубіжного досвіду превентивної діяльності судово-експертних установ;
- розглянути судово-експертні установи України як суб'єктів протидії злочинності;
- вивчити нормативно-правові засади кримінологічної діяльності судово-експертних установ України;
- систематизувати принципи кримінологічної діяльності судово-експертних установ України;
- проаналізувати організацію кримінологічної діяльності судово-експертних установ України;

- дослідити об'єкти кримінологічної діяльності судово-експертних установ України;
- надати характеристику напрямам і формам кримінологічної діяльності судово-експертних установ України;
- вивчити кримінологічну діяльність судово-експертних установ України в межах кримінальних проваджень;
- розглянути кримінологічну діяльність судово-експертних установ України щодо правового виховання населення;
- проаналізувати науково-методичне забезпечення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України;
- систематизувати форми і методи координації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України;
- вивчити особливості взаємодії судово-експертних установ України з іншими суб'єктами протидії злочинності;
- визначити шляхи оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають в процесі організації та здійснення протидії злочинності.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та практичні засади кримінологічної діяльності судово-експертних установ України.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання, що дає змогу розглядати правові, функціональні, організаційні та процедурні аспекти кримінологічної діяльності судово-експертних установ у їх розвитку, взаємозв'язку та взаємовпливові.

На даному методологічному фундаменті у дисертації застосовуються окремі наукові методи пізнання. За допомогою логіко-семантичного методу поглиблено понятійний апарат теорії експертної превенції (підрозділ 1.1), визначено сутність, особливості та значення кримінологічної діяльності судово-експертних установ (підрозділи 1.3, 2.1). Із використанням системно-структурного методу досліджено кримінологічну діяльність судово-експертних органів та її організацію (підрозділи 2.1, 2.4). Системно-функціональний метод застосовано для вивчення механізму кримінологічної діяльності судово-експертних органів на сучасному етапі їх функціонування (підрозділи 3.1–3.4). Історико-правовий та логіко-нормативний методи використано для ретроспективного аналізу еволюції нормативно-правових засад організації та здійснення кримінологічної діяльності судово-експертних органів, цілей, завдань та принципів здійснення експертної превенції, а також зарубіжного досвіду превентивної діяльності вказаного виду (підрозділи 1.4, 2.2, 2.3). Метод порівняльно-правового аналізу юридичних норм та практики їх застосування використано під час аналізу проблем координації і взаємодії правових засад протидії злочинності, координації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України та їх взаємодії з іншими суб'єктами протидії злочинності (підрозділи 4.2, 4.3). Соціологічні методи дослідження (анкетування, опитування тощо) використано для вивчення думки фахівців відносно проблемних питань науково-методичного забезпечення й оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України (підрозділи 4.1, 4.4). Структурно-логічний метод

застосовано для визначення основних напрямів удосконалення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України (підрозділи 4.1–4.4, висновки).

Науково-теоретичне підґрунтя дисертації склали наукові праці фахівців, у тому числі зарубіжних, у галузі філософії, загальної теорії держави і права, кримінології, кримінального процесу, криміналістики, судової експертології та кримінального права, теорії управління та правоохоронної діяльності, інших галузевих правових наук.

Положення та висновки дисертації ґрунтуються на нормах Конституції України, законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, які визначають правові засади організації та здійснення кримінологічної діяльності судово-експертних установ. Дисертантка зверталася також до законодавства деяких зарубіжних держав, досвід яких у галузі правового регулювання відповідних інститутів може бути використано в Україні.

Інформаційну та емпіричну основу дослідження становлять узагальнення 620 експертних висновків у кримінальних провадженнях; 74 матеріали – листування судово-експертних установ, органів досудового слідства, прокуратури і суду про виявлення та усунення порушень закону; 206 програмних рішень органів місцевої влади з питань протидії злочинності; узагальнення результатів експертної, прокурорської, слідчої та судової діяльності за 2013–2020 роки; політико-правова публіцистика, довідкові видання, статистичні матеріали Міністерства юстиції України, прокуратури, Національної поліції, органів безпеки, Державної судової адміністрації та інших правоохоронних відомств за 2013–2020 роки, а також результати узагальнення проведених опитувань працівників експертних установ Харківської, Сумської, Полтавської областей.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першою спробою комплексно, з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень правової науки на системному рівні опрацювання виявити, описати і пояснити феномен кримінологічної діяльності судово-експертних установ України, спрогнозувати тенденції її трансформації та забезпечити цих суб'єктів превентивної діяльності прикладним знанням, здатним адаптувати їх систему до викликів сьогодення, яким притаманні наростання суспільних протиріч, суттєве ускладнення криміногенної обстановки за рахунок інтенсифікації як традиційних загроз, так і кримінальних практик, що відтворюються у сфері забезпечення національної безпеки, набуття ними гібридних, змішаних форм. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків, запропонованих особисто здобувачем. Основні з них такі:

вперше:

– сформульовано поняття кримінологічної діяльності судово-експертних установ як поетапної діяльності спеціалізованого суб'єкта кримінального судочинства (державного та/або приватного), яка ґрунтується на визначених засадах, є інтегрованою в єдину систему протидії злочинності та полягає у використанні експертних методів і прийомів для виявлення кримінальних правопорушень та обставин, що сприяють їх вчиненню, а також у розробленні обґрунтованих рекомендацій для правоохоронних органів щодо мінімізації криміногенного впливу цих обставин і здійсненні прогнозних оцінок щодо

поширення окремих видів кримінальних правопорушень;

– систематизовано загальні (активізація контактів і заохочення зміцнення співробітництва між судовими експертами та судово-експертними установами різних країн, створення спільного інформаційного простору у сфері міжнародного судово-експертного співробітництва, підтримка створення міжнародних і регіональних судово-експертних мереж, участь у роботі міжнародних інституцій судово-експертних наук, участь у розробленні та впровадженні міжнародних стандартів у галузі судової експертизи) та спеціалізовані (створення наукових, методичних та організаційних основ судово-експертного забезпечення попередження окремих видів кримінальних правопорушень (тероризму, кримінальних правопорушень у сфері інформаційних технологій, транснаціональних і міжнародних фінансових кримінальних правопорушень, незаконного обігу наркотичних засобів і фармацевтичної продукції, екологічних кримінальних правопорушень), розроблення і виробництво судово-експертного дослідного устаткування та матеріалів, міжнародний обмін досягненнями в галузі загальної теорії судової експертизи) напрями міжнародного співробітництва України в сфері експертної превенції;

– сформульовано поняття об'єкта кримінологічної діяльності судово-експертних установ, під яким запропоновано розуміти відомості, інформацію, факти й обставини, як організаційного, так і технічного характеру, що походять від об'єктів дослідження і свідчать про особливості розвитку і здійснення кримінального правопорушення;

– визначено основні напрями кримінологічної діяльності судово-експертних установ, якими є нормативно-правовий, організаційно-управлінський, інформаційно-аналітичний, науково-методичний, виховний, правоохоронний і напрям взаємодії. Доведено, що експертна профілактика є пов'язаною з усіма вказаними напрямками і може здійснюватися в процесуальній і непроцесуальній формах;

– здійснено систематизацію основних підходів до оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ у сфері протидії злочинності, які, в першу чергу, пов'язані з поліпшенням методологічної й управлінсько-організаційної діяльності відповідних суб'єктів та наданням нових властивостей їх діяльності. З урахуванням цього запропоновано правовий, організаційний і деонтологічний напрями оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України;

удосконалено:

– розуміння етапності процесу кримінологічної діяльності судово-експертних установ, який складається з таких стадій: попереднє вивчення матеріалів (об'єктів), направлених на експертизу в межах кримінального провадження; безпосереднє дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення; виявлення (встановлення) під час експертного дослідження обставин, що мають значення для профілактики; формування рекомендацій профілактичного спрямування для правоохоронних органів та інших суб'єктів; обмін кримінологічно-значущою інформацією; здійснення у межах міжнародного співробітництва обміну напрацюваннями

(інформацією) щодо профілактики окремих кримінальних правопорушень; організація та здійснення контролю за реалізацією профілактичних рекомендацій спеціальними суб'єктами; здійснення кримінологічного прогнозування;

– наукові підходи до систематизації принципів кримінологічної діяльності судово-експертних установ України, утворену сукупність яких поділено на три блоки: 1) загальнонаукові принципи (детермінізму, системності, наукової обґрунтованості); 2) принципи практичної судово-експертної діяльності (законності, незалежності, об'єктивності й повноти дослідження); 3) принципи превентивної діяльності судових експертів (дотримання рівноправності громадян, технологічності превентивної судово-експертної діяльності, безперервного вдосконалення індивідуальної професійної підготовки судового експерта, дотримання професійної етики судового експерта і конфіденційності);

– розуміння організації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України як процесу виявлення причин та умов учинення кримінальних правопорушень, що здійснюється співробітниками судово-експертних установ у процесуальній і непроцесуальній формі, та результату такої діяльності, який виражається у розробленні профілактичних пропозицій і рекомендацій щодо усунення виявлених причин та умов потенційно можливого вчинення кримінального правопорушення як у межах експертного дослідження, так і поза його межами, їх закріплення у відповідному процесуальному або іншому за формою документі й доведенні цих пропозицій і рекомендацій до відома слідчо-судових або інших органів та установ;

– розуміння змісту координації кримінологічної діяльності судово-експертних установ у сфері протидії злочинності з боку Міністерства юстиції України як об'єднання управлінських зусиль для більш якісного вирішення спільних завдань серед усіх суб'єктів кримінологічного забезпечення експертної превенції в Україні. При цьому координація є необхідною умовою ефективного реалізації покладених на судово-експертні установи функцій, адже об'єднання зусиль усіх експертних установ держави щодо оптимального використання інтелектуальної (експертних кадрів) та інструментальної ресурсної бази має на меті більш повне і дієве задоволення потреб слідчої та судової практики в проведенні експертних досліджень;

– розуміння правовиховної діяльності судово-експертних установ у сфері протидії злочинності як такої, що охоплює сукупність внутрішньо узгоджених, систематичних і безперервних заходів інформаційно-просвітницької та морально-перетворювальної спрямованості щодо населення в цілому або окремих його груп, метою яких є досягнення цілей протидії злочинності. З цих позицій розроблено класифікацію правовиховних заходів експертних установ у сфері протидії злочинності за такими критеріями як об'єкти правовиховного впливу, зміст, спосіб і форма реалізації;

дістало подальший розвиток:

– науковий підхід до формування концептуально-методологічної моделі дослідження кримінологічної діяльності судово-експертних установ, що має будуватися на базі використання сучасних методів наукового аналізу на основі комплексного використання сукупності загальних та спеціальних засобів організації

та здійснення наукового пізнання; визначено особливості та проблемні моменти застосування діалектичного, порівняльно-правового, системного, юридичного, соціологічних, кібернетичних методів, системно-структурного і функціонального, а також методів прогнозування та моделювання в ході кримінологічного аналізу діяльності судово-експертних установ і експертної превенції загалом;

– дослідження окремих аспектів зарубіжного досвіду превентивної діяльності судово-експертних установ, яке засвідчило, що: 1) цю діяльність нормативно чітко не закріплено, вона має другорядне значення для судово-експертних установ; 2) важливе місце в удосконаленні превентивної діяльності цих установ посідає налагодження та розвиток міжнародного співробітництва, спрямованого на створення новітніх практик з розкриття кримінальних правопорушень, обмін ними, а також розроблення методик (рекомендацій) щодо попередження кримінальних правопорушень; 3) перспективною є участь вітчизняних судово-експертних установ у реалізації Стратегії розвитку Європейської судової експертизи – 2020;

– науковий аналіз основних форм і процедур науково-методичного забезпечення діяльності судово-експертних установ у сфері протидії злочинності, до яких віднесено: розробку методик проведення судових експертиз, процедури їх атестації й державної реєстрації, а також пов'язані з ними процедури формування та ведення реєстру методик проведення судових експертиз, а також видання друкованих збірників наукових праць;

– система аргументів на користь організаційної моделі взаємодії судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності як складного, багатоаспектного і циклічного процесу, що має міжгалузевий характер, адже застосовувані заходи належать до сфери кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінологічної сфер реалізації державно-владних повноважень;

– розуміння стану нормативної невизначеності основних та окремих засад забезпечення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України, на підставі чого наведено аргументи на користь якнайшвидшої імплементації додаткових механізмів здійснення експертної превенції, причому не лише на законодавчому, але і на інших рівнях нормотворчої діяльності. Зокрема, обґрунтовано необхідність нормативного закріплення серед завдань діяльності судово-експертних установ профілактичної складової, обов'язковості використання результатів експертних досліджень для профілактики кримінальних правопорушень, зокрема для здійснення криміналістичного, експертного та кримінологічного прогнозування, конкретизації процесуальної регламентації експертної превенції у висновку експерта, а також надання процесуального статусу рекомендаціям профілактичного характеру, внесеним спеціалістом.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що:

– у науково-дослідній сфері ці результати, які в сукупності становлять цілісне знання про кримінологічну діяльність судово-експертних органів, можуть бути основою для подальшої розробки відповідних проблем протидії злочинності (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у наукову діяльність Кримінологічної асоціації України від 15 грудня 2020 року);

– у галузі правотворчості висновки, пропозиції та рекомендації,

сформульовані в дисертації, можуть бути використані для підготовки й уточнення низки законодавчих та підзаконних актів у сфері організації та здійснення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України;

– у правозастосовній діяльності використання одержаних результатів дозволить підвищити ефективність процесів і процедур організації та здійснення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у практичну діяльність Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України від 27 січня 2021 року; Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у практичну діяльність Головного експертно-криміналістичного центру Державної прикордонної служби України від 15 лютого 2021 року № 92/7);

– в освітньому процесі матеріали дисертації доцільно використовувати при підготовці підручників та навчальних посібників із дисциплін «Кримінологія», «Кримінологія та профілактика злочинів» тощо. Їх враховано також у навчально-методичних розробках, підготовлених авторкою та за її участю (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» від 25 січня 2021 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано здобувачкою самостійно, викладені в дисертації положення, які виносяться на захист, розроблені нею особисто. У статтях, написаних у співавторстві, здобувачці належить розкриття суті явищ, що досліджуються, а також їх взаємозв'язку з проблематикою кримінологічної діяльності судово-експертних установ. Власні теоретичні розробки здобувача в опублікованих у співавторстві наукових працях, що вказані серед праць за темою дисертації, становлять більше 80 %.

Апробація матеріалів дисертації. Підсумки розробки проблеми в цілому, окремих її аспектів, одержані узагальнення і висновки були оприлюднені дисертантом на таких всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях: «Проблеми профілактики злочинності оперативними підрозділами ОВС» (м. Харків, 26 жовтня 2007 р.), «Шляхи розвитку ОРД в сучасних умовах» (м. Харків, 24 жовтня 2008 р.), «Попередження злочинів суб'єктами ОРД» (м. Харків, 17 грудня 2010 р.), «Міжнародні стандарти прав людини і проблеми їх реалізації в кримінальному і кримінально-процесуальному законодавстві країн СНД» (м. Харків, 28–29 травня 2010 р.), «Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції» (м. Харків, 2012 р.), «Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави» (м. Харків, 10 квітня 2012 р.), «Детективна діяльність в Україні: проблеми та перспективи» (м. Харків, 25–26 січня 2013 р.), «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції в Україні» (м. Харків, 19 квітня 2013 р.), «Актуальні питання судової експертизи та криміналістики» (м. Харків, 10–11 жовтня 2018 р.), «Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку» (м. Харків, 18 квітня 2019 р.), «Scientific achievements during the rapid technological development» (м. Берлін, 2019 р.), «Актуальні питання юридичної науки та практики» (м. Київ, 23 квітня 2020 р.), «Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції»

(м. Кропивницький, 27–28 травня 2020 р.), «Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття» (м. Харків, 20 листопада 2020 р.).

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції, що сформульовані за результатами дисертаційної роботи, відображені в одній одноособовій монографії, 16 статтях, опублікованих у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук, 4 статтях, опублікованих у наукових періодичних виданнях інших держав з наряду, з якого підготовлено дисертацію, 14 працях апробаційного характеру та 5 працях, які додатково відображають результати дослідження.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, які об'єднують 16 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та двох додатків. Загальний обсяг дисертації становить 447 сторінок, з яких основний текст дисертації займає 361 сторінку, список використаних джерел розташований на 53 сторінках (445 найменувань), додатки – на 12 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, висвітлюється ступінь її наукової розробленості, формулюються об'єкт, предмет, мета та задачі дослідження, визначаються теоретико-методологічні основи й емпірична база, обґрунтовується наукова новизна одержаних результатів, їх теоретичне та практичне значення, форми апробації та структура дисертаційної роботи.

Розділ 1 «Кримінологічна діяльність судово-експертних установ як об'єкт наукового аналізу» складається з чотирьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Сучасний стан наукової розробки проблем кримінологічної діяльності судово-експертних установ»* вивчення вказаного стану показало, що вона має сильні міждисциплінарні зв'язки, зокрема з криміналістикою та судовою експертологією. Здебільшого вивчення питання профілактичних можливостей судово-експертних установ та експертів було предметом наукових досліджень зі спеціальності 12.00.09, тоді як кримінологічних досліджень з цього питання ще бракує у вітчизняній кримінології.

На підставі аналізу наявних вітчизняних розробок з питань криміналістичної та експертної профілактики кримінальних правопорушень (злочинів) у межах побудови ефективної і сучасної системи протидії злочинності залишається перспективним як з наукової, так і з практичної точки зору дослідження кримінологічної діяльності (кримінологічного потенціалу) судово-експертних установ України та вивчення пов'язаних із цим проблем.

З'ясовано, що проведені раніше вченими дослідження питань експертної та криміналістичної профілактики судово-експертних установ залишили поза увагою низку питань, які належать до предмета кримінології, зокрема такі: розширення повноважень цих суб'єктів у сфері протидії злочинності на індивідуальному рівні; включення інформаційних баз даних судово-експертних установ до єдиного інформаційного простору з протидії злочинності; використання можливостей судово-експертних установ (результати проведення окремих експертиз) для уточнення кримінологічних прогнозів на всіх рівнях; організація і контроль за

реалізацією профілактичних рекомендацій судово-експертних установ за окремими напрямками. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ створює умови, що ускладнюють вчинення кримінальних правопорушень, сприяє своєчасному припиненню злочинних посягань, а також забезпечує формування доказової інформації у ході розслідування.

У підрозділі 1.2 *«Методологія дослідження кримінологічної діяльності судово-експертних установ»* обґрунтовано, що концептуально-методологічна модель дослідження має будуватися на базі використання сучасних методів на основі комплексного використання сукупності підходів кримінологічних досліджень – загальних та спеціальних методів наукового пізнання.

Визначено, що під час практичного формування методології дослідження кримінологічної діяльності судово-експертних установ методикою кримінологічного вивчення необхідно всебічно охоплювати значний обсяг інформації, яка випливає з результатів проведення конкретного виду експертизи в межах кримінального провадження, як-то: спосіб вчинення кримінального правопорушення, специфіка механізму формування індивідуальної протиправної поведінки, обставини, які обумовили (полегшили) вчинення конкретного правопорушення й інформація про знаряддя вчинення правопорушення. На підставі цієї інформації в поєднанні з вже наявною кримінологічною інформацією про злочинність та її окремі види здійснюється розроблення науково обґрунтованих заходів, спрямованих на вдосконалення профілактичного впливу з боку правоохоронних органів на окремі чинники кримінальних правопорушень.

У підрозділі 1.3 *«Поняття і зміст кримінологічної діяльності судово-експертних установ»* на підставі проведеного дослідження визначено, що її обсяг залежить від повноважень (компетенції) відповідного суб'єкта у протидії злочинності. Водночас, проаналізовані повноваження науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України дали змогу пересвідчитись у тому, що нормативно питання профілактики правопорушень (експертної профілактики) жодним чином в них не закріплено. Проте, діяльність цих суб'єктів може бути спрямована на вирішення таких кримінологічних завдань як: 1) виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню конкретного кримінального правопорушення; 2) розроблення заходів для усунення цих причин та умов (обставин) правоохоронними органами (в першу чергу, підрозділам Національної поліції); 3) розроблення новітніх технічних засобів профілактики кримінальних правопорушень.

На підставі дослідження змісту понять «кримінологічна профілактика», «криміналістична профілактика» й «експертна профілактика» зроблено висновок, що перше поняття охоплює останні два види профілактики, які науковці-криміналісти виділяють здебільшого на підставі суб'єктного підходу до реалізації цієї діяльності (профілактичної).

Запропоновано визначення кримінологічної діяльності судово-експертних установ, а також стадійну її характеристику. Додатково обґрунтовано необхідність вирішення питання нормативного закріплення серед завдань діяльності судово-експертних установ і профілактичної складової, зокрема через доцільність доопрацювання проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність в

Україні» від 30.03.2017 № 6264, а також внесення змін до Закону України «Про судову експертизу» щодо обов'язковості використання результатів експертних досліджень (експертиз) для профілактики кримінальних правопорушень, зокрема для здійснення криміналістичного, експертного та кримінологічного прогнозування.

У підрозділі 1.4 «Зарубіжний досвід превентивної діяльності судово-експертних установ» дослідження окремих його аспектів показало, що: 1) ця діяльність нормативно чітко не закріплено, вона має другорядне значення для судово-експертних установ; 2) важливе місце в удосконаленні превентивної діяльності цих установ посідає налагодження та розвиток міжнародного співробітництва, спрямованого на створення новітніх практик з розкриття кримінальних правопорушень, обмін ними, а також розроблення методик (рекомендацій) щодо їх попередження; 3) перспективною є участь державних судово-експертних установ у реалізації Стратегії розвитку Європейської судової експертизи – 2020.

Зосереджено увагу на міжнародному співробітництві України в сфері судово-експертної діяльності, яке, в першу чергу, повинно розвиватися в загальних напрямках, до яких належать активізація контактів і заохочення зміцнення співробітництва між судовими експертами та судово-експертними установами різних країн, створення спільного інформаційного простору в сфері міжнародного судово-експертного співробітництва, підтримка створення міжнародних і регіональних судово-експертних мереж, розвиток наукового співробітництва, участь у роботі міжнародних інституцій судово-експертних наук, участь у розробленні та впровадженні міжнародних стандартів у галузі судової експертизи тощо.

Окремими (спеціалізованими) стратегічними напрямами міжнародного співробітництва в галузі наукових досліджень і методичного забезпечення проведення судових експертиз залишається створення з використанням вітчизняного, міжнародного досвіду наукових, методичних та організаційних основ судово-експертного забезпечення попередження і розслідування тероризму, кримінальних правопорушень у сфері інформаційних технологій, у тому числі з незаконного використання чужих персональних даних, транснаціональних і міжнародних фінансових кримінальних правопорушень, незаконного обігу наркотичних засобів і фармацевтичної продукції (особливо в період поширення пандемії, викликаной коронавірусною інфекцією COVID-19), екологічних кримінальних правопорушень (правопорушень проти довкілля), кримінальних правопорушень, у яких предметом виступають культурні цінності, а також розвиток міжнародного співробітництва в галузі розроблення і виробництва судово-експертного дослідного устаткування та матеріалів, міжнародний обмін досягненнями в галузі загальної теорії судової експертизи тощо.

Розділ 2 «Система кримінологічної діяльності судово-експертних установ України» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Судово-експертні установи України як суб'єкт протидії злочинності» зазначається, що вказані органи, як особливий різновид спеціалізованих суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, можуть бути репрезентовані різними за профілем державними та недержавними судово-експертними установами.

До державних установ належать: а) науково-дослідні та інші установи судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я України, у штаті яких перебувають атестовані судові експерти; б) експертні служби Міністерства внутрішніх справ, Міністерства оборони, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби, у штаті яких також перебувають атестовані судові експерти.

Недержавними судово-експертними установами є спеціалізовані юридичні утворення будь-якої організаційно-правової форми, основним видом діяльності яких є проведення судових експертиз. Їх діяльність, у тому числі той її сегмент, який пов'язаний із виявленням і нейтралізацією кримінально протиправних діянь, на відміну від аналогічної діяльності державних судово-експертних установ поки що перебуває на стадії становлення. Водночас вона також може сприяти підвищенню ефективності роботи правоохоронної системи в цілому. Ці установи можуть бути репрезентовані: а) недержавними установами, що представлені атестованими експертами, які не є співробітниками державних спеціалізованих судово-експертних установ і відомств; б) недержавними об'єднаннями, що можуть бути представлені іншими фахівцями (спеціалістами) у відповідних галузях знань, які проводять експертизи, не передбачені у державних спеціалізованих установах; до них також належать фахівці (спеціалісти), не передбачені штатами державних спеціалізованих судово-експертних установ і відомств.

Основними завданнями кримінологічної діяльності державних і недержавних судово-експертних установ України є такі: розроблення та вдосконалення методів і прийомів виявлення причин та умов кримінальних правопорушень, виявлення та дослідження особливостей типових результатів експертного дослідження, надання на їх основі пропозицій і рекомендацій з попередження кримінальних правопорушень, визначення комплексу найбільш дієвих профілактичних заходів щодо захисту різних об'єктів попереджувального впливу та розроблення заходів попередження певного виду кримінальних практик.

Мета діяльності таких спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності полягає у здійсненні впливу на обставини, які детермінують вчинення кримінального правопорушення, у зв'язку з їх виявленням під час проведення судової експертизи або участі експерта у слідчо-судових діях або під час узагальнення експертної практики шляхом розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій спеціально-кримінологічного (превентивного) характеру, спрямованих на недопущення у майбутньому потенційно можливих протиправних проявів.

У підрозділі 2.2 *«Нормативно-правові засади кримінологічної діяльності судово-експертних установ України»* встановлено, що однойменне підґрунтя на загальному і спеціальному рівнях становлять: а) міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; б) Конституція України; в) закони України; г) підзаконні відомчі нормативно-правові акти. У цьому випадку йдеться про ті приписи міжнародно-правових і національних нормативно-правових актів, у яких закріплено положення, згідно з якими судово-експертна діяльність охоплює не лише власне виконання судовими експертами відповідних судових експертиз у кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних та інших справах і провадженнях, але і профілактику правопорушень засобами судової

експертизи, складовими якої є діяльність із виявлення детермінант певних видів кримінальних практик, а також розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендації щодо їх нейтралізації.

Діагностовано стан нормативної невизначеності основних та окремих (додаткових) засад забезпечення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України у сучасний період. У зв'язку з цим регламентоване міжнародно-правовими і національними нормативно-правовими актами формальне право експертної профілактичної ініціативи зумовлює необхідність якнайшвидшого врегулювання додаткових механізмів його реалізації, причому не лише на законодавчому, але і на інших рівнях нормотворчої діяльності.

У підрозділі 2.3 *«Принципи кримінологічної діяльності судово-експертних установ України»* доведено, що вказані принципи є невід'ємною частиною теорії судової експертології та похідної від неї окремої теорії судової превенції. Їх беззаперечне дотримання сприятиме значному підвищенню ефективності функціонування судово-експертних установ України у сфері кримінологічної (превентивної) діяльності.

З огляду на вказане вище, принципи діяльності доцільно згрупувати у три блоки: 1) загальнонаукові принципи – принцип детермінізму, системності, наукової обґрунтованості; 2) принципи практичної судово-експертної діяльності – принцип законності, незалежності, об'єктивності й повноти дослідження; 3) принципи превентивної діяльності судових експертів – принцип дотримання рівноправності громадян, технологічності превентивної судово-експертної діяльності, безперервного вдосконалення індивідуальної професійної підготовки судового експерта, дотримання професійної етики судового експерта і конфіденційності.

Крім того, звернуто увагу, що організація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України передбачає певну розбудову та впорядкування процесу такої діяльності. При цьому процес організації цієї діяльності також ґрунтується на окремих принципах і правилах. У зв'язку з цим запропоновано розрізняти і принципи процесу організації діяльності таких спеціалізованих установ у сфері протидії злочинності. До останніх принципів, зокрема, належать: принцип плановості, принцип координації, принцип доцільності, принцип прийнятності та принцип відстежуваності.

У підрозділі 2.4 *«Організація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України»* зазначається, що ця діяльність проявляється в двох аспектах. По-перше, це цілеспрямована діяльність з організації процесу виявлення причин та умов учинення кримінальних правопорушень, що здійснюється співробітниками судово-експертних установ у процесуальній і непроцесуальній формі. Другим її аспектом є результат такої діяльності, який виражається у розробленні профілактичних пропозицій і рекомендацій щодо усунення виявлених причин та умов потенційно можливого вчинення кримінального правопорушення як у межах експертного дослідження, так і поза його межами, їх закріплення у відповідному процесуальному або іншому за формою документі й доведенні цих пропозицій і рекомендацій до відома слідчо-судових або інших зацікавлених органів та установ.

Окремі складові організації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України можуть бути безпосередньо репрезентовані в межах процесуальної і

непроцесуальної форм організації такої діяльності. Так, складовими елементами процесуальної форми організації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України є забезпечення участі експертів (фахівців, спеціалістів) у слідчих і судових діях; координація профілактичної роботи із слідчо-судовими органами та іншими установами; здійснення експертної профілактичної діяльності за відповідною програмою (алгоритмом); здійснення консультативної діяльності (надання консультацій співробітникам слідчо-судових органів) і забезпечення контролю за перебігом здійснення та реалізації всіх форм експертної профілактичної діяльності.

До форм організації непроцесуальної експертної профілактики слід віднести такі: планування напрямів превентивної діяльності судово-експертних установ України; узагальнення та облік експертної практики з питань профілактики; створення умов для проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи з питань експертної профілактики; здійснення методичної, консультативної і роз'яснювальної роботи (надання консультацій співробітникам слідчо-судових органів поза межами кримінального провадження, а також інших установ, читання лекцій, проведення практичних і семінарських занять, виступи в засобах масової інформації); здійснення контролю за проведенням науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи з питань експертної профілактики; проведення атестації судових експертів для присвоєння (підтвердження) їх кваліфікації чи позбавлення кваліфікаційних класів судового експерта.

Важливим елементом процесуальної і непроцесуальної форм організації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України є здійснення експертної профілактичної діяльності за відповідною програмою (алгоритмом). У широкому розумінні його складовими є: а) проведення систематизації інформації з метою визначення можливостей установаження причин та умов, що сприяють правопорушенням, у процесі експертизи або під час участі співробітників експертної установи у слідчо-судових діях чи здійснення узагальнення експертної практики з питань експертної профілактики; б) виявлення причин та умов, що мають значення для попередження кримінальних правопорушень у процесі експертизи або участі співробітників експертної установи у слідчо-судових діях чи здійснення узагальнення експертної практики з питань експертної профілактики; в) розроблення заходів щодо усунення причин та умов вчинення конкретного кримінального правопорушення, виявлених у процесуальній і непроцесуальній формах експертної профілактики; г) відображення таких заходів в окремому розділі висновку (у процесуальній формі) або оформлення ініціативної записки (повідомлення) (у непроцесуальній формі); д) направлення висновку для реалізації слідчому чи до суду або ініціативної записки (повідомлення) відповідним іншим адресатам.

Розділ 3 «Механізм кримінологічної діяльності судово-експертних установ України» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Об'єкти кримінологічної діяльності судово-експертних установ України» приділено увагу особливостям експертної діяльності щодо протидії кримінальним правопорушенням. Вони пов'язані зі здійсненням різноманітних форм превентивної діяльності співробітників експертних установ, які здійснюються за відповідним запитом уповноважених органів під час розгляду цивільних, адміністративних або кримінальних проваджень, чи з власної ініціативи,

на підставі відповідних нормативно-правових актів, що регламентують діяльність експертних установ. Їх головною метою є ефективний вплив на злочинність, зниження інтенсивності процесів негативних впливів та детермінації, зміна якісних і кількісних показників злочинності до компромісно прийняттого суспільством стану. Незалежно від рівня застосування, обсягу і характеру превентивних дій та функцій ця діяльність спрямована не лише на попередження кримінальних правопорушень і усунення причин та умов, що сприяють їх вчиненню, але і на створення чи посилення антикриміногенної обстановки, яка перешкоджає виникненню конфліктних ситуацій і сприяє виробленню позитивних стереотипів поведінки.

У контексті визначення об'єктів кримінологічної діяльності судово-експертних установ визначено комплекс проблем сучасної правової регламентації відповідних інститутів. Зокрема встановлено, що на відміну від законодавства радянської доби сучасні Цивільний процесуальний, Кримінальний процесуальний кодекси і Закон України «Про судову експертизу» ігнорують проблему профілактичної діяльності як експертних установ, так і органів дізнання, слідства й суду. Зазначене законодавство потребує відповідних змін щодо встановлення обов'язку правоохоронних органів та експертних установ у питаннях дослідження та виявлення причин та умов кримінальних правопорушень.

Проведений аналіз дозволив встановити, що об'єктами кримінологічної діяльності судово-експертних установ є не безпосередні об'єкти дослідження (сліди, матеріали, пристрої тощо), а відомості, інформація, факти й обставини, як організаційного, так і технічного характеру, що походять від об'єктів дослідження і свідчать про особливості розвитку кримінального правопорушення.

У підрозділі 3.2 «Напрями і форми кримінологічної діяльності судово-експертних установ України» зазначається, що вона втілюється в специфічних діях (заходах), обумовлених поставленими завданнями. Реалізація завдань здійснюється за відповідними напрямками, основними з яких є такі: нормативно-правовий, організаційно-управлінський, інформаційно-аналітичний, науково-методичний, виховний, правоохоронний і напрям взаємодії.

Акцентовано увагу на міжнародному співробітництві як на важливій складовій нормативно-правового напрямку кримінологічної діяльності експертних установ. Зроблено висновок, що сьогодні національна судова експертиза не може існувати ізольовано і не в змозі активно виконувати свої функції забезпечення правоохоронної діяльності без інтеграції з міжнародною спільнотою. Міжнародне співробітництво експертних установ дозволяє забезпечити обмін досвідом роботи, врахування сучасних досягнень науки і техніки, виключення дублювання науково-методичного забезпечення під час регіонального розподілу завдань між судово-експертними установами та створення профільних експертних напрямів.

Якісна реалізація визначених напрямів кримінологічної діяльності дозволяє підвищити ефективність виконання завдання з попередження злочинності у процесі діяльності експертних установ, однак вимагає встановлення відповідних форм і специфічних методів, використання яких і забезпечить досягнення поставлених цілей за кожним напрямком.

Форми кримінологічної діяльності експертних установ у сфері протидії злочинності – це зовнішнє вираження їх діяльності щодо раціонального й

ефективного впливу на фактори як злочинності у цілому, так і окремих її видів. Доведено, що експертна профілактика є пов'язаною з усіма напрямками діяльності експертних установ і може здійснюватися в різноманітних формах, зокрема за конкретними експертизами, під час узагальнення експертної практики, розроблення науково-дослідницької тематики, проведення методичної роботи і правової пропаганди тощо.

У підґрунтя кримінологічного аналізу форм діяльності експертних установ у сфері протидії злочинності покладено особливості законодавчого врегулювання діяльності експерта у процесуальному законодавстві, завдяки чому, незважаючи на різноманітність наявних у науці класифікацій, визначено дві основні її форми – процесуальну та непроцесуальну.

До процесуальної форми кримінологічної діяльності експертних установ належать: 1) проведення експертизи з виявлення обставин, що сприяли скоєнню правопорушення (проведення експертизи з питань профілактичного характеру); 2) установлення обставин, що мають значення для попередження правопорушень, за власною ініціативою експерта (використання права експерта на ініціативу); 3) участь експерта у слідчих діях як спеціаліста; 4) участь в огляді місця події та слідчому експерименті; 5) консультації спеціаліста щодо припинення кримінальних правопорушень, що іноді можуть надаватися спеціалістом у процесі проведення оперативно-розшукових заходів (наприклад, рекомендації щодо фотографування оперативним шляхом безтоварних документів).

До непроцесуальної форми профілактичної діяльності співробітників експертних установ належать: 1) узагальнення експертної, судової і слідчої практики; 2) проведення наукових досліджень з питань експертної профілактики; 3) надання на основі спеціальних знань науково-практичної допомоги державним та громадським організаціям у виявленні обставин, що мають значення для профілактики правопорушень; 4) надання практичної допомоги у здійсненні профілактичних заходів в органах нотаріату, соціальної допомоги населенню та підприємцям; 5) проведення роз'яснювальної роботи (лекції, семінари, інструктажі тощо) для певних аудиторій або широких кіл громадськості.

У підрозділі 3.3 *«Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України в межах кримінальних проваджень»* зазначається, що відповідними заходами залишаються проведення експертиз та експертна ініціатива.

Головною проблемою реалізації профілактичних заходів у процесі виконання експертизи є обмеженість дій експерта межами експертного дослідження та колом питань, які виносяться слідчими органами на експертизу. Установлено, що лише 13 % слідчих у межах експертизи ставлять експерту питання щодо встановлення причин та умов кримінальних проявів.

Право експертної ініціативи дає експерту можливість викладати у висновку експертизи виявлені під час її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання (п. 4 ч. 3 ст. 69 КПК України). У зв'язку з тим, що «експертна ініціатива» обмежується лише колом питань, пов'язаних із конкретним правопорушенням відповідно до кримінального провадження, профілактичні рекомендації експерта в такій ситуації також суттєво обмежуються лише проблематикою кримінального

провадження і не можуть виходити за його межі або стосуватися загальних питань попередження злочинності чи питань попередження кримінальних правопорушень певного виду. Проблема експертної ініціативи пов'язана не лише з межами кримінального провадження, але ще й з тим, що праву експерта фактично не кореспондує нічий обов'язок реалізувати ту додаткову інформацію, яку за власною ініціативою отримує експерт, що також впливає на ефективність реалізації зазначеного заходу.

Розглянуто інші процесуальні заходи протидії злочинності експертними установами в межах кримінального провадження, зокрема участь експерта як спеціаліста під час слідчого експерименту та огляду місця події. Наголошено, з урахуванням останніх змін у чинному законодавстві, на розширенні процесуальних прав спеціаліста під час розслідування кримінальних проступків.

У кримінологічній діяльності судово-експертних установ одне з найважливіших місць посідає узагальнення експертної практики, яке може проводитися за об'єктами дослідження, видами експертиз, окремими категоріями кримінальних проваджень і цивільних справ з метою виявлення найбільш типових причин та умов виникнення правопорушень і розроблення заходів щодо їх усунення.

Особливої уваги заслуговує так звана «внутрішня профілактика», яка проводиться з метою виявлення та попередження правопорушень судових експертів, в діяльності яких виявлено ознаки правопорушень або фактів, що потенційно сприяють вчиненню правопорушення як усередині експертної установи стосовно своїх працівників, так і стосовно судових експертів інших експертних організацій.

У підрозділі 3.4 *«Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України щодо правового виховання населення»* визначено, що правовиховна діяльність охоплює сукупність внутрішньо узгоджених систематичних і безперервних заходів інформаційно-просвітницької та морально-перетворювальної спрямованості щодо населення в цілому або окремих його груп, метою яких є досягнення цілей протидії злочинності.

Головними завданнями правового виховання визначено формування певної сукупності правових знань, навичок і вмінь, прищеплення правових ідей, почуттів і позитивної правосвідомості, віктимологічна профілактика, вироблення правової установки на правомірну поведінку, нетерпимість до правопорушень та активну громадянську позицію щодо протидії порушенням закону.

Розроблено класифікацію правовиховних заходів експертних установ у сфері протидії злочинності за такими критеріями: за об'єктами правовиховного впливу, за змістом, за способом реалізації та за формами реалізації.

За об'єктами правовиховного впливу визначено й охарактеризовано такі види заходів, як заходи, спрямовані на населення країни чи регіону в цілому, й заходи, спрямовані на певні групи населення. Особливе значення у правовиховній роботі експертних установ має напрямок, пов'язаний із підвищенням кваліфікації працівників правоохоронних органів та віктимологічної профілактики найбільш уразливих груп населення.

За змістом визначено такі види правовиховних заходів: інформаційно-просвітницькі (проведення інформаційно-роз'яснювальних заходів щодо різних аспектів протидії злочинності), профілактичні (проведення практичних тренувань,

консультацій щодо питань забезпечення публічної безпеки, уникнення криміногенних ризиків, недопущення вчинення правопорушень) та агітаційні.

За способами реалізації виокремлено такі види правовиховних заходів: участь у заходах з використанням ЗМІ, мережі Інтернет, залучення й використання налагоджених відносин взаємодії з державними та недержавними суб'єктами протидії злочинності, взаємодія з освітніми установами, закладами охорони здоров'я, громадськими організаціями, міжнародними установами тощо.

За формами реалізації визначено такі види заходів: проведення інформаційних кампаній та акцій, проведення конференцій, круглих столів та обговорень, проведення практичного навчання і тренінгів, випуск друкованих і цифрових інформаційних матеріалів.

Обґрунтовано доведено, що розумне поєднання різних способів і форм здійснення зазначених правовиховних заходів, активізація національних та регіональних програм протидії злочинності з обов'язковим залученням експертів, взаємодія й залучення інших суб'єктів протидії злочинності сприятимуть підвищенню ефективності правовиховної роботи експертних установ у сфері протидії злочинності.

Розділ 4 «Удосконалення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 4.1 «Науково-методичне забезпечення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України» зазначається про аксіоматичний характер вказаного забезпечення, адже потреби кримінального судочинства, що постійно зростають, обумовлюють перехід на якісно новий рівень судово-експертних досліджень з урахуванням сучасних вимог. Виключна роль у цих трансформаціях належить науці, яка завжди іде попереду практики і властивими їй методами здатна «передбачити» розвиток відповідної галузі у майбутньому. Від якості науково-методичного забезпечення експертної діяльності прямо залежить кількість експертних помилок, які допускаються судовими експертами, у зв'язку з чим підвищення наукової обґрунтованості як судових експертиз, так і кримінального судочинства в цілому може здійснюватися завдяки поєднанню високого інтелектуального потенціалу академічної науки з практичним експертним досвідом.

Глибинні наукові дослідження проблемних аспектів експертної практики й використання найновіших наукоємних технологій під час проведення судових експертиз є запорукою ефективної кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. Саме наукове забезпечення діяльності судово-експертних установ є одним із пріоритетних напрямів успішної реалізації покладених на них функцій. Кожна державна спеціалізована установа, яка здійснює судово-експертну діяльність в Україні, водночас є і науковим осередком, який проводить наукові розробки у галузі теорії судової експертизи, у тому числі ті, що стосуються впровадження в практику нових методик експертних досліджень.

До основних форм і процедур науково-методичного забезпечення діяльності судово-експертних установ віднесено: розробку методик проведення судових експертиз, процедури їх атестації й державної реєстрації, а також пов'язані з ними процедури формування та ведення реєстру методик проведення судових експертиз. Одним із дієвих засобів удосконалення вказаних форм і процедур судово-експертної

діяльності є робота науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, що створена з метою удосконалення наукової роботи, сприяння підвищенню результативності наукових розробок та якості експертної діяльності науково-дослідних установ судових експертиз, що належать до сфери управління Мін'юсту, та судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ.

Окремим об'ємним напрямом, за яким здійснюється наукове забезпечення судово-експертної діяльності, є видання друкованих збірників наукових праць як постійно діючих «наукових майданчиків» для обміну науковими думками й поглядами, ведення дискусій з найактуальніших питань судової експертології.

Основними напрямами, за якими слід удосконалювати науково-методичне забезпечення експертної діяльності в Україні, є: 1) підвищення вимог до професійної кваліфікації експертних кадрів; 2) розширення сфери проведення та можливостей судових експертиз; 3) належне фінансове забезпечення наукових досліджень; 4) ефективна взаємодія між суб'єктами судово-експертної діяльності, науково-дослідними організаціями, що виконують дослідження в галузі права, та навчальними закладами; 5) підготовка та подальший захист дисертаційних досліджень, видання монографій, підручників, навчальних та навчально-методичних посібників і читання курсів лекцій з актуальних питань експертного забезпечення досудового розслідування; 6) взаємодія судово-експертних установ із національними суб'єктами кримінальної юстиції; 7) ефективна міжнародна співпраця.

У підрозділі 4.2 «Координація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України» зазначається, що Міністерство юстиції України у своїй діяльності здійснює владно-організуючий вплив на об'єкт управління, тобто координує функціонування механізму забезпечення судово-експертної діяльності в Україні. Спеціальні повноваження Міністерства юстиції України у цій сфері пов'язані з підпорядкованими йому науково-дослідними установами судових експертиз, для яких забезпечення реалізації державної політики з питань експертного забезпечення правосуддя є одним із пріоритетів. Головною метою координаційної діяльності Міністерства юстиції України при цьому є об'єднання управлінських зусиль для більш якісного вирішення спільних завдань серед усіх суб'єктів кримінологічного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні. Координація є необхідною умовою ефективного реалізації покладених на судово-експертні установи функцій, адже об'єднання зусиль усіх експертних установ держави щодо оптимального використання інтелектуальної (експертних кадрів) та інструментальної ресурсної бази має на меті більш повне і дієве задоволення потреб слідчої та судової практики в проведенні експертних досліджень.

Основними векторами, за якими здійснюється координація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України, а також її удосконалення є такі: формування виваженої державної політики в сфері судово-експертної діяльності та її нормативно-правове забезпечення; оптимізація організаційних методів керівництва державними судово-експертними установами та недержавними експертними структурами; забезпечення системності та концептуальності в організації і плануванні наукових експертних досліджень шляхом уніфікації науково-методичної та інформаційної бази судово-експертних установ;

удосконалення механізму міжвідомчої координації діяльності для забезпечення комплексності вжитих заходів; підвищення вимог щодо методики та процедури атестації та перепідготовки експертних кадрів; вироблення єдиного науково-методичного підходу до проведення судових експертиз та його правового механізму; забезпечення ефективної взаємодії щодо вибору актуальних напрямків наукових досліджень у галузі експертизи в кримінальному судочинстві з метою усунення дублювання та вироблення уніфікованих підходів до прийомів і методів проведення судових експертиз; налагодження організації контролю за якістю роботи недержавних експертних організацій; формування оптимальної моделі координації судово-експертних установ України з метою впорядкування їх діяльності та підвищення якості експертиз; розширення інтеграційних зв'язків між суб'єктами судово-експертної діяльності, проведення спільних міжвідомчих координаційних нарад, семінарів і засідань, здійснення суміжних перевірок, видання спільних наказів та інших документів організаційного і методичного характеру; впровадження системи обміну інформацією, методичними матеріалами та взаємне інформування з питань проведення судових експертиз на основі новітніх науково-технічних досягнень широкої суб'єктної платформи; розширення меж системного спільного вивчення позитивного зарубіжного досвіду з питань організації проведення судових експертиз і впровадження його в практичну діяльність.

У підрозділі 4.3 «Взаємодія судово-експертних установ України з іншими суб'єктами протидії злочинності» йдеться про складний, багатоаспектний та циклічний процес, який може реалізовуватися за умови цілеспрямованої й повсякденної роботи як окремих працівників указаних установ, так і експертної спільноти в цілому. Ця діяльність має міжгалузевий характер, тому що застосовувані заходи належать до сфери кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінологічної сфер реалізації державно-владних повноважень.

Процес взаємодії судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності як складова частина організаційно-управлінських процесів сторін, що співпрацюють, повинен відповідати певним критеріям, а саме: всі взаємодіючі суб'єкти мають єдину мету, діють у межах своєї компетенції, керуються відомчими нормативними актами, а працівники – функціональними обов'язками; ця діяльність здійснюється відповідно до вимог чинного законодавства та професійної етики з інформуванням взаємодіючих суб'єктів, ґрунтується на основі спільної науково-технічної діяльності (науково-дослідна робота, написання спільних методик, участь у засіданнях, конференціях, спільних аналізах тощо); збереження конфіденційної інформації, що стала їм відома у процесі спільної діяльності (у тому числі й відомостей щодо особистого життя та комерційної діяльності окремих осіб).

Взаємодія судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення протидії злочинності може відбуватись у процесуальній і непроцесуальній формах, які також проаналізовано.

Ураховуючи суттєві зміни у кримінальному процесуальному законодавстві, положеннях Закону України «Про судову експертизу», та у світлі обговорення проекту нового закону «Про судово-експертну діяльність», запропоновано конкретизувати процесуальну регламентацію експертної превенції у висновку

експерта, доповнивши ст. 102 КПК України частиною четвертою такого змісту: *«Якщо під час проведення експертизи будуть виявлені причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, експерт зобов'язаний відобразити як висновки рекомендації превентивного характеру щодо їх усунення».*

Крім того, запропоновано надати процесуальний статус рекомендаціям профілактичного характеру, внесеним спеціалістом. Для цього слід доповнити частину 4 ст. 71 КПК пунктом 3¹) такого змісту: *«зазначити у висновку рекомендації превентивного характеру, що мають значення для кримінального провадження і щодо яких йому не були поставлені запитання».*

У підрозділі 4.4 *«Оптимізація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України»* зазначається, що оптимізація пов'язана з поліпшенням методологічної й управлінсько-організаційної діяльності відповідних суб'єктів та надання нових властивостей їх діяльності. Пріоритетами оптимізації є: закріплення вже сформованих практик експертної профілактики в судово-експертній системі; підтримання та заохочення ініціатив судово-експертних установ та окремих експертів в експертно-профілактичному напрямку; закріплення нормативно-правової бази і правових підстав такої діяльності; вдосконалення інформаційних, методологічних і деонтологічних засад експертної профілактики в Україні.

На підставі аналізу виявлених недоліків запропоновано правовий, організаційний і деонтологічний напрями оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України.

В межах правового напрямку оптимізації наведено додаткові аргументи на користь необхідності врегулювання кримінологічної діяльності судово-експертних установ та окремих судових експертів на законодавчому рівні. Вказаний напрям має охоплювати і діяльність судово-експертних установ України, яка повинна охоплювати акумуляцію, оцінювання та узагальнення даних щодо причин та умов вчинення кримінальних правопорушень. Резюмується, що нормативно-правові та установчі документи щодо діяльності судово-експертних установ України мають бути доповнені завданнями стосовно збору, аналізу та узагальнення даних щодо причин та умов кримінальних правопорушень і розроблення на їх основі відповідних науково-методичних рекомендацій щодо їх усунення (мінімізації).

Організаційний напрям оптимізації охоплює цілу низку різних за характером заходів (методологічних, прогностичних, дидактичних, координаційних, правоосвітніх), спрямованих на забезпечення такої діяльності. При цьому зазначені організаційні заходи змістовно виходять за межі процесуальної судово-експертної діяльності й реалізуються в порядку здійснення загальної організації протидії злочинності.

Деонтологічний напрям оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ полягає в забезпеченні додержання етичних правил у реалізації професійних обов'язків судового експерта у протидії злочинності. Підтримано пропозицію щодо доцільності розроблення Кодексу етики судового експерта.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукової проблеми – розробки наукових засад кримінологічної діяльності

судово-експертних установ України в сучасних умовах. У результаті дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети.

1. Обґрунтовано значний евристичний потенціал наукової проблематики, пов'язаної з кримінологічною діяльністю судово-експертних установ. Серед пріоритетів залишаються питання вдосконалення нормативного регулювання кримінологічної діяльності; покращення методичної роботи з питань профілактики правопорушень, зокрема формування профілактичних рекомендацій і висновків за результатами проведення окремих експертних досліджень; організації кримінологічної діяльності судово-експертних установ; покращення взаємодії експертних установ та правоохоронних органів щодо реалізації профілактичних рекомендацій; здійснення контролю за перебігом реалізації профілактичних рекомендацій.

2. Встановлено, що концептуально-методологічна модель дослідження кримінологічної діяльності судово-експертних установ має будуватися на базі використання сучасних методів наукового аналізу на основі комплексного застосування сукупності загальних та спеціальних підходів до організації та здійснення наукового пізнання. Визначено особливості та проблемні моменти застосування діалектичного, порівняльно-правового, системного, юридичного, соціологічних, кібернетичних методів, системно-структурного і функціонального, а також методів прогнозування та моделювання. Встановлено органічну залежність між пошуковими можливостями, їх результатами і кількісно-якісними ознаками відповідних методів.

3. Запропоновано визначення кримінологічної діяльності судово-експертних установ як поетапної діяльності спеціалізованого суб'єкта кримінального судочинства (державного та/або приватного), яка ґрунтується на визначених засадах, є інтегрованою в єдину систему протидії злочинності та полягає у використанні експертних методів і прийомів для виявлення кримінальних правопорушень та обставин, що сприяють їх вчиненню, а також у розробленні обґрунтованих рекомендацій для правоохоронних органів щодо мінімізації криміногенного впливу цих обставин і здійсненні прогнозних оцінок щодо поширення окремих видів кримінальних правопорушень.

4. Досліджено окремі аспекти зарубіжного досвіду превентивної діяльності судово-експертних установ, яке показало, що: 1) цю діяльність нормативно чітко не закріплено, вона має другорядне значення для судово-експертних установ; 2) важливе місце в удосконаленні превентивної діяльності цих установ посідає налагодження та розвиток міжнародного співробітництва, спрямованого на створення новітніх практик з розкриття кримінальних правопорушень, обмін ними, а також розроблення методик (рекомендацій) щодо попередження кримінальних правопорушень; 3) перспективною є участь вітчизняних судово-експертних установ у реалізації Стратегії розвитку Європейської судової експертизи – 2020.

5. Визначено, що судово-експертні установи, як особливий різновид спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності, репрезентовані різними за профілем державними та недержавними судово-експертними установами, мета діяльності яких полягає у здійсненні впливу на обставини, які детермінують вчинення

кримінальних правопорушень, у зв'язку з їх виявленням під час проведення судової експертизи або участі експерта у слідчо-судових діях або під час узагальнення експертної практики шляхом розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій спеціально-кримінологічного (превентивного) характеру, спрямованих на недопущення у майбутньому потенційно можливих протиправних проявів.

6. Діагностовано стан нормативної невизначеності основних та окремих засад забезпечення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України у сучасний період. У зв'язку з наявністю суттєвих прогалин у національних нормативно-правових актах, а також їх невідповідності міжнародно-правовим актам наведено аргументи на користь якнайшвидшого врегулювання додаткових механізмів здійснення експертної превенції, причому не лише на законодавчому, але і на інших рівнях нормотворчої діяльності.

7. Систематизовано принципи кримінологічної діяльності судово-експертних установ України; утворену сукупність поділено на три блоки: 1) загальнонаукові принципи (детермінізму, системності, наукової обґрунтованості); 2) принципи практичної судово-експертної діяльності (законності, незалежності, об'єктивності й повноти дослідження); 3) принципи превентивної діяльності судових експертів (дотримання рівноправності громадян, технологічності превентивної судово-експертної діяльності, безперервного вдосконалення індивідуальної професійної підготовки судового експерта, дотримання професійної етики судового експерта і конфіденційності).

8. Визначено процесуальні і непроцесуальні форми організації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. Так, складовими елементами процесуальної форми є: забезпечення участі експертів (фахівців, спеціалістів) у слідчих і судових діях; координація профілактичної роботи із слідчо-судовими органами та іншими установами; здійснення експертної профілактичної діяльності за відповідною програмою (алгоритмом); здійснення консультативної діяльності (надання консультацій співробітникам слідчо-судових органів) і забезпечення контролю за перебігом здійснення та реалізації всіх форм експертної профілактичної діяльності. До форм організації непроцесуальної експертної профілактики віднесено: планування напрямів превентивної діяльності судово-експертних установ України; узагальнення та облік експертної практики з питань профілактики; створення умов для проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи з питань експертної профілактики; здійснення методичної, консультативної і роз'яснювальної роботи (надання консультацій співробітникам слідчо-судових органів поза межами кримінального провадження, а також інших установ, читання лекцій, проведення практичних і семінарських занять, виступи в засобах масової інформації); здійснення контролю за проведенням науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи з питань експертної профілактики; проведення атестації судових експертів для присвоєння (підтвердження) їх кваліфікації чи позбавлення кваліфікаційних класів судового експерта.

9. Розглянуто проблеми визначення об'єкта кримінологічної діяльності судово-експертних установ, внаслідок чого встановлено, що ними є відомості, інформація, факти й обставини, як організаційного, так і технічного характеру, що

походять від об'єктів дослідження і свідчать про особливості розвитку і здійснення кримінального правопорушення.

10. Проаналізовано основні напрями кримінологічної діяльності судово-експертних установ, а саме: нормативно-правовий, організаційно-управлінський, інформаційно-аналітичний, науково-методичний, виховний, правоохоронний і напрям взаємодії. Доведено, що експертна профілактика є пов'язаною з усіма вказаними напрямками і може здійснюватися в різноманітних формах, зокрема за конкретними експертизами, під час узагальнення експертної практики, розроблення науково-дослідницької тематики, проведення методичної роботи і правової пропаганди тощо. Визначено дві основні її форми – процесуальну та непроцесуальну.

11. Визначено основні напрями кримінологічної діяльності експертних установ у межах кримінальних проваджень, якими є проведення експертиз та експертна ініціатива. Також розглянуто інші процесуальні заходи протидії злочинності експертними установами, зокрема участь експерта як спеціаліста під час слідчого експерименту та огляду місця події. З урахуванням останніх змін у чинному законодавстві наголошено на розширенні процесуальних прав спеціаліста під час розслідування кримінальних проступків.

12. Встановлено, що правовиховна діяльність судово-експертних установ у сфері протидії злочинності охоплює сукупність внутрішньо узгоджених систематичних і безперервних заходів інформаційно-просвітницької та морально-перетворювальної спрямованості щодо населення в цілому або окремих його груп, метою яких є досягнення цілей протидії злочинності. Розроблено класифікацію правовиховних заходів експертних установ у сфері протидії злочинності за такими критеріями: за об'єктами правовиховного впливу, за змістом, за способом реалізації та за формами реалізації.

13. Обґрунтовано доведено, що кримінологічна діяльність судово-експертних установ України повинна бути якісно науково-методично забезпеченою. Від якості такого забезпечення прямо залежить кількість експертних помилок, які допускаються судовими експертами, у зв'язку з чим підвищення наукового рівня як судових експертиз, так і кримінального судочинства в цілому може здійснюватися завдяки поєднанню високого інтелектуального потенціалу академічної науки з практичним експертним досвідом. До основних форм і процедур науково-методичного забезпечення діяльності судово-експертних установ віднесено: розробку методик проведення судових експертиз, процедури їх атестації й державної реєстрації, а також пов'язані з ними процедури формування та ведення реєстру методик проведення судових експертиз. Окремим об'ємним напрямом є видання друкованих збірників наукових праць.

14. Встановлено, що головною метою координації кримінологічної діяльності судово-експертних установ у сфері протидії злочинності з боку Міністерства юстиції України є об'єднання управлінських зусиль для більш якісного вирішення спільних завдань серед усіх суб'єктів кримінологічного забезпечення експертної превенції в Україні. При цьому координація є необхідною умовою ефективної реалізації покладених на судово-експертні установи функцій, адже об'єднання зусиль усіх експертних установ держави щодо оптимального використання

інтелектуальної (експертних кадрів) та інструментальної ресурсної бази має на меті більш повне і дієве задоволення потреб слідчої та судової практики в проведенні експертних досліджень.

15. Сформульовано висновок, що розвиток і вдосконалення заходів взаємодії судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності – це складний, багатоаспектний та циклічний процес, який може реалізовуватися за умови цілеспрямованої й повсякденної роботи як окремих працівників указаних установ, так і експертної спільноти в цілому. Ця діяльність має міжгалузевий характер, тому що застосовувані заходи належать до сфери кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінологічної сфер реалізації державно-владних повноважень.

16. Систематизовано основні підходи до оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ у сфері протидії злочинності, в першу чергу пов'язані з поліпшенням методологічної й управлінсько-організаційної діяльності відповідних суб'єктів та наданням нових властивостей їх діяльності. З урахуванням цих положень запропоновано правовий, організаційний і деонтологічний напрями оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України.

17. Ураховуючи суттєві зміни у кримінальному процесуальному законодавстві, положеннях Закону України «Про судову експертизу», та у світлі обговорення проекту нового закону «Про судово-експертну діяльність», обґрунтовано необхідність конкретизації процесуальної регламентації експертної превенції у висновку експерта, а також запропоновано надати процесуальний статус рекомендаціям профілактичного характеру, внесеним спеціалістом.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Філіпенко Н. Є. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України : монографія. Харків : Коллегіум, 2020. 392 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Філіпенко Н. Є. Співвідношення понять «взаємодія» і «координація» в теорії оперативно-розшукової діяльності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Спецвип. № 2., Ч. 2. ЛДУВС, 2009. С. 116–123.*

3. Філіпенко Н. Є. Аналітичні процедури у системі кримінологічної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України. 2017. № 3 (17). С. 224–230.*

4. Філіпенко Н. Є. Поняття і зміст кримінологічної діяльності судово-експертних установ. *Наше право. 2017. № 4. С. 196–204.*

5. Філіпенко Н. Є. Судово-експертні установи України як суб'єкти профілактичної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України. 2019. № 2 (21). С. 224–233.*

6. Філіпенко Н. Є. Інформаційні системи в судово-експертній діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 18. Харків: Право, 2018. С. 271–281.
7. Філіпенко Н. Є. Окремі аспекти зарубіжного досвіду превентивної діяльності судово-експертних установ. *ПравоUA*. 2018. № 2. С. 213–221.
8. Філіпенко Н. Є. Приватна теорія експертної превенції: генеза та сучасний стан. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 250–256.
9. Філіпенко Н. Є., Угровецький О.П., Шарапова О.В. Теоретичні основи експертної профілактики: поняття та завдання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 20. Харків: Право, 2019. С. 25–34.
10. Філіпенко Н. Є. Концептуальні засади експертної превенції. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. Спецвипуск. С. 163–171.
11. Філіпенко Н. Є. Напрямки удосконалення науково-методичного забезпечення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. *Право UA*. 2020. № 2. С. 130–137.
12. Філіпенко Н. Є., Снігерьев О. П. Експертна превенція: поняття, предмет та об'єкт. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 241–253.
13. Філіпенко Н. Є. Кримінологічна діяльність і питання правового виховання населення. *Наше право*. 2020. № 3. С. 146–151.
14. Філіпенко Н. Є. Форми кримінологічної діяльності експертних установ. *Право UA*. 2020. № 3. С. 155–159.
15. Філіпенко Н. Є. Особливості законодавчої регламентації кримінологічної діяльності експертних установ в Україні. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 88–94.
16. Філіпенко Н. Є. Особливості кримінологічної діяльності судово-експертних установ України щодо правового виховання населення. *Наше право*. 2020. № 4. С. 70–76.
17. Філіпенко Н. Є. До питання наукової розробки проблем кримінологічної діяльності судово-експертних установ. *Європейські перспективи*. 2021. № 1. С. 114–119.

**Статті у наукових періодичних виданнях інших держав
з напрямку, з якого підготовлено дисертацію:**

18. Філіпенко Н. Є. Координація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. *Верховенство права*. 2016. № 3. С. 236–241.
19. Філіпенко Н. Є. Сутність та особливості координаційної діяльності Міністерства юстиції України в сфері експертного забезпечення правосуддя. *Верховенство права*. 2017. № 1. С. 196–201.
20. Філіпенко Н. Є. Взаємодія судово-експертних установ України з іншими суб'єктами протидії злочинності. *Верховенство права*. 2018. № 3. С. 221–227.

21. Filipenko N. Ye. & Sharapova O. V. Theoretical and Applied Elements of Forensic Prevention. *Public Policy and Administration Review*. December 2019, Vol. 7, No. 2, pp. 10–20. URL: <https://doi.org/10.15640/ppar.v7n2a2>.

Праці апробаційного характеру:

22. Філіпенко Н. Є. Основні завдання оперативно-розшукового попередження злочинів // Проблеми профілактики злочинності оперативними підрозділами ОВС: матеріали наук.-практ. конференції (м. Харків, 26 жовтня 2007 р.). Х.: Вид-во ХНУВС, 2007. С. 20–26.

23. Філіпенко Н. Є. Сутність інформаційної взаємодії підрозділів карного розшуку // Шляхи розвитку ОРД в сучасних умовах: матеріали наук.-практ. конференції (м. Харків, 24 жовтня 2008 р.). Х.: Вид-во ХНУВС, 2008. С. 182–185.

24. Філіпенко Н. Є. Кримінологічна характеристика хабарництва // Попередження злочинів суб'єктами ОРД: матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 17 грудня 2010 р.). Х.: Вид-во ХНУВС, 2008. С. 165–168.

25. Філіпенко Н. Є. Законність дотримання прав людини при застосуванні оперативно-технічних засобів // Міжнародні стандарти прав людини і проблеми їх реалізації в кримінальному і кримінально-процесуальному законодавстві країн СНД: матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Харків, 28–29 травня 2010). Х.: ХЕПУ. С. 61–65.

26. Філіпенко Н. Є. Щодо поняття основного спеціалізованого суб'єкта запобігання злочинів // Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю заснування кафедри кримінального права та кримінології ХНУВС / МВС України; ХНУВС; Кримінологічна асоціація України. Том 1. Харків: Золота миля, 2012. С. 186–189.

27. Філіпенко Н. Є. Теоретичні основи попередження необережної злочинності // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 10 квітня 2012 р.) / МВС України; ХНУВС. Х.: ХНУВС, 2012. С. 324–327.

28. Філіпенко Н. Є. Сутність інформаційної взаємодії підрозділів карного розшуку із суб'єктами охоронної діяльності // Детективна діяльність в Україні: проблеми та перспективи: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–26 січня 2013 р.) / ХЕПУ; Спілка адвокатів Харківської обл.; Детективна інформаційно-аналітична служба «Орлан». Х.: Право, 2013. С. 102–106.

29. Філіпенко Н. Є. Причинний комплекс корупційної злочинності // Кримінального-правові та кримінологічні засади протидії корупції в Україні: матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 19 квітня 2013 р.) / МВС України; ХНУВС; Крим. асоціація України. Х.: ХНУВС, 2013. С. 276–279.

30. Філіпенко Н. Є., Свідерський О. О. Складові частини інформаційної системи судово-експертної діяльності // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С.

Бокаріуса (Харків, 10–11 жовтня 2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 30–32.

31. Філіпенко Н. Є., Спіцина Г. О. Терористична діяльність: кримінально-правова політика протидії // Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (18 квітня 2019 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2019. С. 188–191.

32. Filipenko N. Ye. Identification of crime determinants while performing forensic expert activities // Proceedings of VI International scientific conference «Scientific achievements during the rapid technological development». Berlin, tradition GmbH, 2019. P. 161-167.

33. Філіпенко Н. Є. Проблеми визначення об'єкта кримінологічної діяльності експертних установ // Актуальні питання юридичної науки та практики : тези доп. учасників I наук.-практ. онлайн-конф. (Київ, 23 квітня 2020 р.). С. 47–50. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20200423/article/view/filipenko

34. Філіпенко Н. Є. Виявлення детермінант злочинності у процесі експертного дослідження // Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 27–28 травня 2020 р.). / за заг. ред. Б. Р. Стецюка. Київ: Національний центр «Мала академія наук України», 2020. С. 422–425.

35. Filipenko N., & Bublikov A. As for determination of certain stages of preventive forensic expert activity // Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття : тези доп. учасників IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листопада 2020 р.). С. 138–141. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20201120/article/view/filipenko

***Публікації, які додатково відображають
результати проведеного дослідження:***

36. Правові та організаційно-тактичні основи профілактики пенітенціарної злочинності: навч. посібник / Кол. авторів: Філіпенко Н. Є., Шендрик В. В., Марков В. В. Київ: УВПД ГШ МВС України, 2010. 116 с.

37. Кримінологія. Особлива частина: навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильев А. А., Давиденко Л. М. та ін.: за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. 240 с.

38. Філіпенко Н. Є. Оптимізація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*: зб. наук. праць. № 2 (23). 2020. С. 155–169.

39. Filipenko N. Ye., Spitsyna H. O. Forensic prevention: the concept of implementation in Ukraine. Challenges of legal science and education: an experience of EU countries and introduction in Ukraine : Collective monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2020. P. 408–431.

40. Філіпенко Н. Є. Поняття, сутність та значення експертної превенції. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 172–185.

АНОТАЦІЇ

Філіпенко Н. Є. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України: теорія та практика. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (доктора наук) за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» (081 – Право). – Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», Харків, 2021; Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2021.

Дисертація є першою спробою комплексно, з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень правової науки на системному рівні опрацювання виявити, описати і пояснити феномен кримінологічної діяльності судово-експертних установ України, спрогнозувати тенденції її трансформації та забезпечити цих суб'єктів превентивної діяльності прикладним знанням, здатним адаптувати їх систему до викликів сьогодення, яким притаманні наростання суспільних протиріч, суттєве ускладнення криміногенної обстановки за рахунок інтенсифікації як традиційних загроз, так і кримінальних практик, що відтворюються у сфері забезпечення національної безпеки, набуття ними гібридних, змішаних форм.

Досліджено сучасний стан наукової розробки проблем кримінологічної діяльності судово-експертних установ та проаналізовано методологію дослідження. Визначено поняття і зміст кримінологічної діяльності судово-експертних установ. Надано характеристику зарубіжного досвіду превентивної діяльності судово-експертних установ. Розглянуто судово-експертні установи України як суб'єктів протидії злочинності, а також вивчено нормативно-правові засади їх кримінологічної діяльності. Систематизовано принципи кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. Проаналізовано організацію і досліджено об'єкти кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. Надано характеристику напрямам і формам кримінологічної діяльності судово-експертних установ України, зокрема в межах кримінальних проваджень, а також щодо правового виховання населення. Проаналізовано науково-методичне забезпечення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. Систематизовано форми і методи координації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України, а також вивчено особливості їх взаємодії з іншими суб'єктами протидії злочинності. Визначено шляхи оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України.

Ключові слова: кримінологічна діяльність, протидія злочинності, профілактика правопорушень (злочинів), експертна превенція, судово-експертні установи, фактори злочинності, кримінологічна модель.

Филиппенко Н. Е. Криминологическая деятельность судебных-экспертных учреждений Украины: теория и практика. – *Квалификационная научная работа на правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук (доктора наук) по специальности 12.00.08 «Уголовное право и криминология;

уголовно-исполнительное право» (081 – Право). – Национальный аэрокосмический университет им. Н. Е. Жуковского «Харьковский авиационный институт», Харьков, 2021; Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2021.

Диссертация является первой попыткой комплексно, с использованием современных методов познания, учетом новейших достижений правовой науки на системном уровне проработки выявить, описать и объяснить феномен криминологической деятельности судебно-экспертных учреждений Украины, спрогнозировать тенденции ее трансформации и обеспечить этих субъектов превентивной деятельности прикладным знанием, способным адаптировать их систему к вызовам современности, характеризующихся нарастанием общественных противоречий, существенным обострением криминогенной обстановки за счет интенсификации как традиционных угроз, так и уголовных практик, воспроизводящихся в сфере обеспечения национальной безопасности, приобретение ими гибридных, смешанных форм.

Обоснован значительный эвристический потенциал научной проблематики, связанной с криминологической деятельностью судебно-экспертных учреждений. Среди приоритетов исследований названы вопросы совершенствования нормативного регулирования криминологической деятельности; улучшение методической работы по профилактике правонарушений, в частности формирование профилактических рекомендаций и заключений по результатам проведения отдельных экспертных исследований; организация криминологической деятельности судебно-экспертных учреждений; улучшение взаимодействия экспертных учреждений и правоохранительных органов по реализации профилактических рекомендаций; осуществление контроля за ходом реализации профилактических рекомендаций.

Исследовано современное состояние научной разработки проблем криминологической деятельности судебно-экспертных учреждений и проанализирована методология исследования. Определены понятие и содержание криминологической деятельности судебно-экспертных учреждений. Охарактеризован зарубежный опыт превентивной деятельности судебно-экспертных учреждений. Рассмотрены судебно-экспертные учреждения Украины как субъекты противодействия преступности, а также изучены нормативно-правовые основы их криминологической деятельности. Систематизированы принципы криминологической деятельности судебно-экспертных учреждений Украины. Проанализирована организация и исследованы объекты криминологической деятельности судебно-экспертных учреждений Украины. Охарактеризованы направления и формы криминологической деятельности судебно-экспертных учреждений Украины, в частности в рамках уголовных производств, а также по правовому воспитанию населения. Проанализировано научно-методическое обеспечение криминологической деятельности судебно-экспертных учреждений Украины. Систематизированы формы и методы координации криминологической деятельности судебно-экспертных учреждений Украины, а также изучены особенности их взаимодействия с иными субъектами противодействия преступности. Определены пути оптимизации криминологической деятельности судебно-экспертных учреждений Украины.

Ключевые слова: криминологическая деятельность, противодействие преступности, профилактика правонарушений (преступлений), экспертная превенция, судебно-экспертные учреждения, факторы преступности, криминологическая модель.

Filipenko N. E. Criminological activity of forensic science institutions of Ukraine: theory and practice. – *The qualification scientific work published as manuscript.*

The Thesis for Scientific Degree of Doctor of Law (Dr. hab.), Specialty 12.00.08 «Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law» (081 – Law). – National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, 2021; Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2021.

Dissertation is the first attempt to comprehensively to identify, describe and explain the phenomenon of criminological activity of forensic science institutions of Ukraine, predict trends in its transformation and provide these subjects with preventive knowledge able to adapt their system to the challenges of present time characterized by growing social contradictions, a significant complication of criminogenic situation by intensifying both traditional threats and criminal practices reproduced in the field of national security, their acquisition of hybrid, mixed forms using modern cognition method taking into account the latest achievements of legal science at the system processing level.

Current state of scientific development of issues of criminological activity of forensic science institutions is investigated and research methodology is analyzed. The concept and content of criminological activity of forensic science institutions are defined. Characteristic of foreign experience of preventive activity of forensic science institutions is provided. Forensic science institutions of Ukraine as subjects of crime counteraction are considered and normative and legal bases of their criminological activity are studied. The principles of criminological activity of forensic science institutions of Ukraine are systematized. Organization and objects of criminological activity of forensic science institutions of Ukraine are analyzed. The directions and forms of criminological activity of forensic science institutions of Ukraine are presented, in particular within the framework of criminal proceedings and concerning legal population education. Scientific methodological framework of criminological activity of forensic science institutions of Ukraine is analyzed. Forms and methods of coordination of criminological activity of forensic science institutions of Ukraine are systematized and features of their interaction with other subjects of crime counteraction are studied. Ways to optimize the criminological activities of forensic science institutions of Ukraine are identified.

Keywords: criminological activity, crime counteraction, crime hindering, forensic expert prevention, forensic science institutions, crime factors, criminological model.

Підписано до друку 19.02.2021 р. Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 60x84/16. Умов. друк. арк. 1,7. Обл.-вид. арк. 1,7.
Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.

Друкарня Харківського національного університету внутрішніх справ
61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27.